

Александра М. Колаковић
Институт за политичке студије
Светозара Марковића 36/IV, Београд

Aleksandra M. Kolaković
Institute for political studies
36 Svetozara Markovića Street, Belgrade

БЕОГРАД КРАЈЕМ XIX ВЕКА: ПОГЛЕД „СРБО-ФРАНЦУЗА“ АЛБЕРА МАЛЕА¹

АПСТРАКТ: Крајем XIX века, Београд је изграђиван по угледу на европске престонице, а његов стари дух спајао се са новим елементима развоја. Странци који су у поменутом периоду посетили град на обали Саве и Дунава, из приватних или пословних разлога, учавали су посебности и карактеристике Београда. Један од њих, Албер Мале (Albert Malet, 1864–1915), француски историчар и професор српског краља Александра Обреновића од 1892. до 1894, у свом *Дневнику са српског двора*, поред описа политичких и друштвених прилика у Србији, српског владара и политичара, оставио је сведочанство и о тадашњем изгледу Београда. Мале је у Србију стигао у оквиру званичне мисије Француске и током боравка је стекао познанства и пријатељства са српским интелектуалцима. Његово поштовање Србије достигло је врхунац у време балканских ратова (1912–1913), када се потписивао као „Србо-Француз“. Аутор овог рада настоји да, користећи „слику другог“, осветли изглед Београда и његових становника на прелазу векова, на основу запажања овог француског интелектуалца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Београд, Србија, Срби, Албер Мале, крај XIX века*

BELGRADE IN THE LATE NINETEENTH CENTURY AS SEEN BY THE „SERBO-FRENCHMAN“ ALBERT MALET

ABSTRACT: In the late 19th century, Belgrade was being built up on the model of other European capitals and its old spirit was fusing with new elements of development. The foreigners who at that time paid private or business visits to the city at the confluence of the Sava and Danube rivers perceived Belgrade's peculiar features. In his book *Journal de Serbie: 1892–1894*, Albert Malet (1864–1915), a French historian and a tutor to the Serbian King Aleksandar Obrenović between 1892 and 1894, offered a record of Belgrade's appearance, in addition to a description of the political and social situation in Serbia, the Serbian ruler and leading politicians. Malet arrived in Serbia as a member of an official mission of the French government, and during his stay, he became friend with Serbian intellectuals. His admiration for Serbia reached the pitch of enthusiasm during the Balkan Wars (1912–13), when he signed his name as „Serbo-Frenchman“. The author of this paper seeks to shed light on the appearance of Belgrade and its residents at the turn of the 20th century by using „the image of another“ and based on the observations of the French intellectual Albert Malet.

KEYWORDS: *Stubline, Belgrade, Serbia, Serbs, Albert Malet, late 19th century*

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта *Демократски и национални капацитетни политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (бр. 179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Преображај Београда крајем XIX века у град по узору на престонице развијених држава Европе приметили су странци који су пословно или приватно посећивали Србију. Французи који су тада писали о Србији и Србима нису користили само познату литературу и информације добијене од пријатеља или сарадника већ и сопствена запажања током посета простору који их је интересовао.² Утисци француских научника, публициста и дипломата о Србији и Београду обликовали су слику не само о српској престоници већ и о српском народу. Значајан извор о изгледу и преображају Београда на прелазу два века представљају дела путописног и мемоарског карактера, међу којима је и *Дневник са српској двора* Албера Малеа.³ Аутор овог текста је у континуитету провео две године у Србији и о томе је оставио сведочанство. Како је реч о личности која је била и у званичној мисији француске владе, као професор историје дипломатије српског краља Александра Обреновића, Малеова запажања о Србима и Београду нашла су одјека у научним, публицистичким и политичким круговима француског друштва.

Албер Мале је потицао из имућне породице трговца тканинама, а на његово васпитање и образовање посебан ути-

цај оставио је очух Иполит Леклер, професор реторике на лицеју у Клермону.⁴ Патриотизам и част Француске, као и међу осталим припадницима његове генерације, оптерећене националним поразом у рату са Пруском 1871. године, били су у средишту Малеовог бића. Бернар Икар, аутор једне нобјављене магистарске тезе о Алберу Малеу, сматра да је од студија на Сорбони (од 1887. године), под утицајем католицизма и позитивизма, Мале направио дистанцу од монархистичких идеја, које су биле блиске Полу Деруледу (Paul Déroulède), ка конзервативној десници.⁵ На Сорбони, Мале је присуствовао предавањима стручњака за немачку историју и „националног учитеља“ Ернеста Левиса (Ernest Lavisse), чија је реч имала снажан утицај на државни врх Француске. Још две истакнуте личности Француске биле су Малеови професори: Алфред Рамбо (Alfred Rambaud), стручњак за словенске теме и касније министар просвете, и Габријел Аното (Gabriel Hanotaux), који је крајем Малеове мисије у Србији био на челу Министарства спољних послова Француске. Њихови ставови, учења и друштвени углед били су значајни у Малеовом животу и усмеравали су његова интересовања.

Приватне и радикалске везе српског министра просвете Андре Николића и француског министра јавног образовања Леона Буржоа (Léon Bourgeois) довеле су Албера Малеа, професора париског ли-

2 Крајем XIX века појавило се неколико путописних књига на француском језику, у којима су путници описали и Београд: *Minutes d'Orient (Источњачки штреници)* Александра Епа (Alexandre Herr) и *Raques d'Orient (Васкрс на Истоку)* Мишела Ноа (Michel Noë). Михаило Павловић, *Од Есклавоније ка Југославији* (Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994), 222.

3 Албер Мале, *Дневник са српској двора 1892–1894* (Београд: Слио, 1999) (двојезично француско-српско издање). У даљем тексту (Мале, *Дневник са српској двора*).

4 Ibid., 8–9.

5 На Институту политичких наука у Паризу, Бернар Икар је 1979. године одбранио магистарску тезу *Албер Мале и његови учбеници*.

цеја Станислас (Stanislas), у Србију.⁶ Званичан захтев Николић је послао француском министру иностраних послова Рибоу (Ribot) 12. јула 1892. године, преко француског посланика у Србији, Салватора Патримонија (Salvatore Patrimonio).⁷ Професор Ернест Левис је за мисију у Србији препоручио свог ученика Албера Малеа, сматрајући да је „веома упућен у дипломатску историју, веома способан да нам учини дипломатске услуге, желим рећи да добро види и да буде од утицаја“.⁸ Чињеница да је од стране француске владе именован за функцију професора будућег краља Србије, у периоду када је заживљавало савезништво између Француза и Руса, говори да његов боравак у Београду има изразито дипломатску природу.⁹ Мале, свестан важности своје мисије, пред сам одлазак пише свом очуху: „Српска влада поверава ми образовну мисију, француска влада поверава ми политичку

мисију“.¹⁰ Након неизвесности да ли ће договор Француске и Србије о доласку Малеа бити спроведен, јер је радикалски кабинет Николе Пашића сменила влада либерала и некадашњег француског ђака Јована Авакумовића, пред крај лета 1892. године стигао је позитиван одговор.¹¹ Мале је од министра јавног образовања добио одсуство као „службеник Универзитета на дужности у иностранству“. У Србији је, осим своје мисије, успоставио бројне везе и пријатељства са истакнутим личностима политичког и интелектуалног живота, које су до 1915. године биле значајне за афирмисање српских националних циљева у Француској.

Малеово упознавање са Београдом започело је на рекама октобра 1892. године, када му се указао „између две огромне водене превлаке, љупко насео на стеновити зуб, Београд, са два кубета краљевског двора која се пресијавају на сунцу“.¹² Опис Београда био је поетичан, али сусрет са градом није био пријатан. Ипак, васпитан у патриотском духу, Мале је одмах уочио грађевине подигнуте у француском стилу и вагоне које су направили француски инжењери. Већ од железничке станице, на путу ка хотелу „Империјал“, где је био смештен, разочарено је приметио „Море прашине које се у време киша претвара у језеро блата“, као и „брдовиту улицу прекривену ужасним облутком, оивичену ружним куће-

6 ANF, AJ/16/6074, Dossier Mallet; F/17/2987a, A. Mallet – Mission en Macédoine études ethnographiques (1902); Мале, *Дневник са српској двора*, 17–18.

7 AMAE, Correspondance politique Serbie 1892, Andra Nikolić à Léon Bourgeois, Belgrade, le 12 juillet 1892; ANF, F/17/23417, Dossier Malet, Andra Nikolić à Léon Bourgeois, Belgrade, le 12 juillet 1892; Dušan T. Bataković, *Les sources françaises de la Démocratie serbe (1804–1914)* (Paris: CNRS éditions, 2013), 299. У даљем тексту (Bataković, *Les sources françaises*).

8 Наглашено је да Мале поседује диплому Факултета за књижевност у Паризу и Школе високих наука. ANF, F/17/23417, Dossier Mallet, 25. juillet 1892.

9 Француско-руски споразум званично је потписан 17. августа 1892. године, а ступио је на снагу 4. јануара 1894. године. Уз англо-руски и англо-француски споразум, чинио је главне уговорене обавезе између сила Антанте, које ће се активирати у току Првог светског рата 1914. године. *The Franco-Russian Alliance Military Convention - August 18, 1892*. http://avalon.law.yale.edu/19th_century/frumil.asp (3. 10. 2011).

10 За извршење наведене мисије у трајању од три до четири године, Малеу је Министарство обећало место у једном од лицеја у Паризу или катедру на једном од факултета у унутрашњости. Мале, *Дневник са српској двора*, 17–18.

11 AMAE, Correspondance politique Serbie, 1892, 13, 285, 291, télégrammes, Paris, 25. août. 1892; Belgrade, 28. août 1892.

12 Мале, *Дневник са српској двора*, 67.

Слика 1. Железничка станица у Београду крајем XIX века (МГБ, UR_8293)

Figure 1 The railway station in Belgrade in the late 19th century (BCM, UR_8293)

ринама белих фасада¹³. Београд је тада оставио утисак несрећености и нечистоће, а Мале је закључио да „сунце није дивно сијало утисак би био очајан“¹⁴.

Стара калдрма на београдским улицама, „с рупама, провалијама и шиљцима“, изазивала је Малеова сећања на тротоар у једној улици у Клермону, али га ипак није онемогућила да уочи како се Београд обнавља, изграђује и мења у духу приближавања модерним европским градовима.¹⁵ Крајем XIX века Мале је прорекао: „Ово је будућа врло лепа и врло велика варош и већ постоје један или два баш лепа краја града подигнута с отменошћу: куће са највише два спрата и са штукатурима на фасадама радост су за

очи“¹⁶. Крајем XIX и почетком XX века Београд је заиста доживљавао преображај.¹⁷ Сведочанства прошлости и докази о изградњи будућности преплитали су се у очима путника. Поред Теразија, где је био смештен двор, пажњу странца освајала је Кнез Михаилова улица. Мале је био одушевљен најпознатијом београдском улицом, која „не би наружила ни неки кутак у Пасију или Отеју“, дакле, у отменим, елегантним и елитним предграђима Париза.¹⁸ Калемегдан, „чаробан парк“, поглед на ушће Саве у Дунав и Земун у даљини били су, по Малеовом мишљењу, „сигурно један од најлепших видика на свету“¹⁹.

Упознавање са српским менталитетом, обичајима и нормама друштвеног понашања било је неопходно Малеу како би своју мисију успешно реализовао. Сасвим је сигурно да је још у Паризу добио одређене информације о Србији и Србима, али српски менталитет је тек требало открити. Обазривост и преовлађујуће уверење у европској јавности крајем XIX века о Србији као земљи која припада Оријенту видљиви су и у првим ставовима Албера Малеа, као и тадашњих француских ди-

16 Ibid.

17 О развоју Београда ка модерном европском граду и о преношењу идеја европског академизма в.: Дивна Ђурић-Замоло и Небојша Богуновић, *Београд са старих фотографија* (Београд: Туристичка штампа, 1997); Иван Клеут, „Градитељски опус Константина Јовановића у Београду“, *ГБ* LIII (2006): 213–249; Александар Кадиевић, „Палата Министарства правде и Управе кварта Теразијског – остварење архитектата Светозара Ивачковића и Јована Суботића“, *ГБ* LIII (2006): 199–212; Александар Кадиевић, „О стилу београдске палате Управе фондова и њеним историографским тумачењима“, *ГБ* LIV (2007): 173–196.

18 Мале, *Дневник са српској двора*, 68.

19 Ibid.

13 Ibid., 68.

14 Ibid.

15 Ibid.

пломата са службом у Београду. „Имајте на уму да ће оног часа када се нађете с њим, неко стати на врата да прислушкује – ово је Исток“, била је једна од првих реченица коју је дугогодишњи француски дипломатски представник Патримонио упутио као савет Алберу Малеу приликом њиховог сусрета у Београду.²⁰ Очигледно је свест о „источњаштву“ Србије доминирала и међу француским интелектуалцима који су боље од већине познавали историју и друштвено-политичке прилике у Србији. Ни њихови контакти, везе и сарадња са Србима нису увек брзо мењали слику о Србији, већ се дуго задржавао утисак да је Србија егзотична земља у сталној борби између традиционалног и модерног. Дугогодишња владавина Османског царства оставила је неизбрисиве трагове у култури и менталитету Срба, што је још више појачавало утисак да је Србија земља егзотике, мистике и обичаја који су ближи источним друштвима него друштвеним нормама у Западној Европи.

Професор српског краља, Мале истиче како су га веома нервирале бројне објаве „исписане словима која ја не умем да читам – што је најнесноснија ствар на свету“.²¹ Уз ћириличне натписе, које није могао да прочита, уз недовољна знања о Балкану, Србији и Србима, као и због непоузданих и нетачних информација о простору који посећује, путник, чак и интелектуалац, лако је долазио до стварања слике о Србији као о земљи на граници Оријента. Иако су биле приметне тежње да се српско друштво уреди по угледу на модерне државе Европе, историја, машта

Слика 2. Кнез Михаилова улица (МГБ, UR_520)

Figure 2 Knez Mihailova Street (BCM, UR_520)

и стварност мешале су се у очима странца који је пролазио кроз српска села, вароши и градове и долазио у додир са Србима. Преовладавајуће уверење о Србији као егзотичној и заосталој средини, као и очекивања да је Београд изгледом ближи далеким источним градовима, понекад је стварало велико изненађење приликом сусрета са градом који се развијао по западним моделима.²² Чак га ни Мале не скрива када је у Београду угледао кочије са кровом „на отварање“ и отворене кочије

20 Ibid., 70.

21 Ibid.

22 Светлана Неђић, „Урбанистичко уређење Београда од 1886. до 1914. године“, *ГБ* XXIII (1976): 175–216; Бранко Максимовић, „Урбанизам и архитектура Београда од 1830. до 1941. године“, у *Историја Београда* (Београд: САНУ, Балканолошки институт и Драганић, 1995), 235–247; Богдан Несторовић, „Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до Првог светског рата (1815–1914)“, *ГМБ* I (1954): 167–181; Јелена А. Петровић, „Историјски, друштвени и економски развој Карађорђевог улице у Београду до 1914. године“, *ГБ* LVII (2010): 135–150.

Слика 3. Угао улица Краља Милана и Ресавске, где је за време боравка у Београду становао Албер Мале (МГБ, UR_277)

Figure 3 The corner of Kralja Milana and Resavska streets, where Albert Malet lived during his stay in Belgrade (BCM, UR_277)

које вуку коњи, а њима управљају „учтиви кочијаши“.²³

Преображај српске престонице, увођење струје, трамваја, изградња улица, обнављање старих и подизање нових зграда у духу модерне европске архитектуре нису промакли радозналом оку француског посетиоца. „Варош је из темеља преврнута радовима на поплочавању улица, увођењу трамваја, електрике, изградњи тротоара“, приметио је Мале.²⁴ Током боравка у Београду, присуствовао

је и обреду освештавања трамвајске пруге октобра 1892. године, који је предводио митрополит Михаило. Мале га је описао као веома једноставан чин на Теразијама, „поред пруге један кухињски сто прекривен белим стољњаком; велика жута воштаница“, уз крст „радознала гомила“, становници у „полуисточњачкој одећи издигли се на постоља полупостављених електричних светиљки, што представља необичну и симболичну слику“.²⁵ Узбуђење које је покретање трамваја у Београ-

23 Мале, *Дневник са српској двора*, 68.

24 Ibid.

25 Ibid., 88.

Слика 4. Хотел „Империјал“ и Универзитет у Београду 1905. године (МГБ, UR_2065)

Figure 4 Imperial Hotel and the University of Belgrade in 1905 (BCM, UR_2065)

ду изазвало код свих генерација није промакло Малеу. „На улици руља журиша на трамваје“, записао је, поредећи опчињеност Београђана са Пангуријем, ликом из Раблеовог романа, симболом духа бесмисленог подражавања који влада гомилом.²⁶

Предмет интересовања француског интелектуалца био је широк, што се види и из његових запажања о архитектури, унутрашњости зграда и ресторана. Мале је оставио опис хотела „Империјал“, који се налазио у Улици Васе Чарапића, у пролазу поред Универзитета, а у коме су одседали

министри, државници, професори и новинари страних листова. Истичући да хотел има само један спрат, ипак је био задовољан смештајем, наглашавајући да су му суседи били српски министри Стојан Рибарац и Живојин Величковић, као и дописник енглеског листа за политику, књижевност и трговину *Standard*.²⁷ Ресторан се налазио у дворишту препуном багремова и голубова, а по Малеовом мишљењу, пружао је солидну услугу, са скупим вином осредњег квалитета и столовима постављеним на веранде, „где ужасне фреске дочаравају алеје у парку, водопаде, статуе и роман-

²⁶ Ibid., 90.

²⁷ Мале се настанио у Ресавској улици бр. 8. (Ibid., 24, 69).

тичне рушевине“.²⁸ Малеовом оку није промакао ни унутрашњи изглед зграде Министарства иностраних дела, смештене поред краљевог двора, коју је видео као „обичну“ салу за пријем „у црвеном плашту, салон у Улици Сантије из 1830“, а ни кабинет министра у дрвету и кожи није био упечатљив за француског професора.²⁹ Разумљиво је да је на Малеа, као и на друге француске интелектуалце одрасле и школоване у земљи у којој се уметност веома ценила и где је финансијска ситуација пружала више могућности, унутрашњост српских кућа и институција могла оставити само скроман утисак. Малеу је запао за очи и не увек укусно опремљен ентеријер ресторана, а током боравка више је уживао у француском ресторану који је држао Италијан, него у српским специјалитетима, које је сматрао превише калоричним за једног Француза.³⁰

Малеов први опис Београђана и Срба у последњој деценији XIX века ствара негативну слику о „обичном“ Београђанину, који пати од скромног и нукусног одевања, као и мањка хигијенских навика. Већ при доласку у хотел у коме је био смештен, француски интелектуалац је на пијачном тргу угледао „много људи у шареној одећи, прљавих изнад свега“.³¹ Приликом прослава и балова у Џокеј клубу, Мале је осетио

потребу да провери образованост младих Српкиња и приметио је да су одевене у хаљине из Париза. Потрудио се да сазна како говоре француски језик и које француске књиге читају. Изузетно похвално је писао о француском језику Београђанки са којима се сусретао. Мале је, међутим, био зачуђен књигама које су младе Београђанке читале, као што су, на пример, *Емил*, *Дневник једне жене* или *Нова Елоиза*.³² Његовом оштром оку и радозналом уму није промакла ни нова мода пристигла у Београд из Париза и других европских центара. Београђанке су крајем XIX века, по Малеовом опису новогодишњег бала 1893. године, „бескрајно изнад наших француских девојака – мислим са моденске тачке гледишта – од којих се може извући само „да“ и „не“ уколико им нисте рођак, брат или друг из детињства. Оне овде једва чекају да ћаскају, и то чине на себи својствен начин: два пута женствене и, ако је могуће, два пута радозналије, кокетније, враголастије, насмејаније него што то чине Францускиње“.³³ Опис девојака, које су уместо у српским народним ношњама, као што је очекивао, дошле на бал у „европској“ одећи, Мале је завршио закључивши да Београђанке „Обожавају да их забављају, да им се кажу враголије, да се ту умеша и неки комплимент о томе како говоре француски – на то су нарочито осетљиве, много осетљивије него када им хвалите тоалету. Оне пре свега обожавају да брбљају. Каже се да за Парижанку представља чистишиште ако нема с ким да разговара. За Српкињу то би био пакао“.³⁴

28 Ibid.

29 Ibid., 70.

30 Две деценије касније, други француски интелектуалац, Алфонс Мизе, такође је уочио мане београдске калдрме, као и „папрену и масну храну“. Мале, *Дневник са српског двора*, 71; „Белешке“, СКГ, књ. XXIX, бр. 11, 1. децембар 1912, 875; о београдским ресторанима и хотелима в.: Дивна Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане XIX века у Београду* (Београд: МГБ, 1988).

31 Мале, *Дневник са српског двора*, 68.

32 Ibid., 139–140.

33 Мале, *Дневник са српског двора*, 126.

34 Ibid.

Мале је оставио податке и о свакодневном Београду, са посебним освртом на обичаје и начин прославе празника, као и на друштвени живот града на обалама Саве и Дунава. Српски верски празници, славе, венчања, прославе Божића, Лазареве суботе – Врбице, Цветне недеље и Васкрса, као и обичаји који их прате, посебно су били инспиративни за Малеа.³⁵ Ипак, стекао је утисак да су Србима значајнији обичаји везани за празнике него сами празници. Већ приликом првог обиласка Саборне цркве у Београду, истакао је „Овде се разговара као на улици; истина, није било службе“, да би на крају закључио да „поред толико побожних слика нема утиска побожности“.³⁶ На Бадњи дан, описујући невреме, додао је и приказ куповине прасића, око којих се „врте купци, не кувари нити куварице него домаћини куће главом, па су заиста необичан призор, та господа с цилиндрима када иду улицом, а сваком у руци по прасенце“.³⁷ Свечано одевање мушкараца, жена и деце у време празника, које је, поред елемената традиционалне ношње, у Београду било „по последњој зимској моди у Паризу“, није промакло оку краљевог професора.³⁸ Мале је још једном истакао карактеристику тадашњег београдског друштва – спој западних манира и изгледа са снажним поштовањем традиционалних образаца понашања и обичаја. Иако се на прославама играо валцер, на Малеа је посебан утисак оставило коло, које је представио као „одраз историје, толико векова

Слика 5. Саборна црква у Београду (МГБ, UR_ 8294)

Figure 5 Belgrade Cathedral (BCM, UR_ 8294)

подрђеног ћудљивости турског тлачења“.³⁹ Приликом описа прославе верских празника, истакао је и недостатак реда и дисциплине, објашњавајући како је Србија „права земља демократије, зато што се сваки појединац сматра равним свом суседу и зато што се не би разумело зашто би тај и тај прошао пре тога и тога“.⁴⁰ Иако је сматрао да је Србија „полуевропска-полуисточњачка“ земља, уочавао је промене које су у српско друштво уносили „повратници из Париза и Беча“ и прорицао је да ће оне изазвати велике потресе

35 Ibid., 93–94, 104–105, 147–153, 163–164.

36 Мале је и приликом прославе Богојављења истакао недостатак побожности. Ibid., 93, 131.

37 Ibid., 122.

38 Ibid., 148.

39 Ibid., 128.

40 Ibid., 132.

у српском друштву.⁴¹ Западни обрасци и култура су продирали у српско друштво захваљујући Србима школованим на престижним европским универзитетима, који су трајно обликовали нове моделе одевања, понашања и свакодневног живота у Београду крајем XIX века.

Долазећи у Београд и Србију, француски интелектуалци, и поред већих знања него што их је имао просечни грађанин Француске, ипак нису располагали са довољно информација. По сопственом признању, Мале је пре доласка у Београд био „прилична незналица што се Срба тиче“ и тек је након читања дела Сен Рене Тајандијеа *Србија: Карађорђе и Милош* схватио да је српска историја „лепа и врло узбудљива“.⁴² Патриомонио, дугогодишњи француски посланик у Београду, истицао је у Малеовом друштву како „нема неповерљивијих људи него што су Срби, али су, уопште узев, лојални и добри“.⁴³ Мале је касније, захваљујући сарадњи и пријатељствима са српским интелектуалцима, успео боље да упозна Србе. Његова мисија јачања утицаја Француске у Србији била је плодна захваљујући Србима школованим на Сорбони и другим школама, који „врше активну пропаганду у корист Француске“.⁴⁴

Након повратка у Француску, као професор лицеја Волтер (Voltaire), Мале је показивао посебно интересовање за прос-

торе Балкана. Објавио је чланак „Le Théâtre serbe et les œuvres françaises“ („Српско позориште и француска дела“), посвећен српском позоришту, и почео да се интересује за Босну и Херцеговину и Стару Србију.⁴⁵ Године 1902. је тражио да оде у Македонију ради етнографских проучавања.⁴⁶ Француско Министарство јавног образовања је Малеов план оценило као намеру „да спроведе етнографска изучавања, односно да проучи правац албанског продора у области Вардара“.⁴⁷ Тада је опет посетио Београд, а у Нишу се сусрео са својим учеником и српским краљем Александром Обреновићем. У том периоду се активно виђао и сарађивао са Андром Николићем, српским послаником у Паризу, и одржавао преписку са Милованом Миловановићем и Гргуром Јакшићем.⁴⁸

У време анексионе кризе, заједно са професорима Сорбоне Виктором Бераром (Victor Bérard), Емилом Оманом (Emile Haumant) и Ернестом Денијем (Ernest Denis), залагао се за српске интересе.⁴⁹

45 *Дело*, књ. 10, Београд 1896; Мале, *Дневник са српској гвора*, 45–49.

46 ANF, F/17/2987a, A. Mallet – Mission en Macédoine études ethnographiques (1902)

47 ANF, F17 2987A

48 Информације о Малеовим контактима и сарадњи са Миловановићем и Јакшићем расуте су у Хартијама Милована Миловановића, похрањеним у Архиву Србије, док се Малеова и Јакшићева преписка налази у посебном фонду Народне библиотеке Србије – Хартије Гргура Јакшића. Са Андром Николићем сарађивао је на публиковању српских текстова у Француској. АС, МИД, Посланство Париз, ф.2, бр. 445, 22. новембар 1902.

49 Крунослав Спасић, „Српска јавност о четворици познатих француских историчара“, у *Југословенско–француски односи*, ур. Славенко Терзић (Београд: Историјски институт, 1990), 232–236; Михаило Војводић, *Изазови српске спољне политиике* (Београд: Историјски институт, 2007), 399, 409.

41 Ibid., 148.

42 Ibid., 74.

43 Ibid., 70.

44 Ibid., 259; Душан Т. Батаковић, „Француски утицаји у Србији 1835-1914. Четири генерације Паризлија“, *Зборник Матице српске за историју* 56 (1997): 73–95; Љубинка Трговчевић, *Планирана елиита* (Београд: Историјски институт, 2003), 122–135.

Балкански ратови, храброст и успеси српске војске утицали су на то да је Србија у француским интелектуалним круговима почела да се сматра државом на коју се може рачунати у спровођењу француске политике. Иако обимом невелики, текстови француских интелектуалаца доприносили су упознавању француских читалаца са Србијом и Србима. Колико су поједини аутори у томе успели, тешко се може прецизно рећи, али су њихове књиге и чланци били изузетно корисни у време снажне аустроугарске пропаганде против Србије. Сасвим је извесно да су интелектуалци са ауторитетом у погледу познавања балканских проблема, као што је био Мале, имали снажнији утицај на стварање представе о Србији, Србима и Београду у очима француске елите. Постепена промена става француске јавности према Србији, од незаинтересованости и неразумевања српског питања ка поклапању и повезивању интереса две државе, одиграла се и захваљујући активности Албера Малеа.

Малеова посвећеност помагању српских државних и националних циљева видљива је не само у његовом потпису „Србо-Француз“ већ, што је значајније, у његовим контактима са српским интелектуалцима. Сарађујући са Гргуrom Јакшићем, у периоду анексионе кризе и балканских ратова 1912–1913, када је Јакшићев задатак био да француске новинаре обавештава о догађајима на Балкану и да заступа и брани српске националне интересе у Француској, Малеова повезаност са Србима дошла је до пуног изражаја.⁵⁰ Један од француских интелектуалаца – Албер Мале, кога Гргур

Јакшић назива „наш велики пријатељ“, заслужан је за промоцију српских циљева у Француској.⁵¹ Школован на Сорбони, са утицајним познанствима у публицистичким круговима, Мале је Јакшићу и српским дипломатама био посредник за успостављање веза у престижним француским листовима. Као захвалност за све што је учинио за Србију, Јакшић је 1913. године предложио да се Малеу додели ратна споменица.⁵² Године 1914. именован је за генералног секретара Француске алијансе (*Alliance française*), али је убрзо, као учесник рата, писао Гргуру Јакшићу „моје српско родољубље у стопу прати моје француско родољубље“.⁵³

Подаци којима је Мале располагао, као и његов поглед на Београд, Србију и Србе, могли су да оставе дубок утисак на припаднике француске елите са којима се сусретао. Иако је понекад био и строг у својим оценама, његове касније активности и однос према Београду, Србима и Србији, до почетка Првог светског рата сврстали су га међу „највеће пријатеље српског народа“. Текст његовог *Дневника са српској двора*, иако није био одмах познат француској јавности јер није публикован, био је доступан ње-

50 НБС, Хартје Гргура Јакшића, Г. Јакшић – Н. Пашићу, P558/IX/1619, недатирано.

51 НБС, Хартје Гргура Јакшића, P558/IX/617. Писмо Г. Јакшића – Н. Пашићу, Баден 12. октобар 1913.

52 „Г. Мале је, за сво време кризе, био неуморан. Одржао је 18 јавних предавања у Паризу и унутрашњости Француске и њима је величао наш народ и његове победе и доказивао да Французи у свету немају искренијих пријатеља од Срба и да им сви њихови интереси налажу да им поклоне симпатије и укажу потребну помоћ“. НБС, Хартје Гргура Јакшића, P558/618, Писмо Г. Јакшића – Н. Пашићу, Баден 15. октобар 1913.

53 НБС, Хартје Гргура Јакшића, P558/X/565; писмо В. Милеру, 18. јуни 1915; НБС, Хартје Гргура Јакшића, P558/X/ 581, 16. август 1915.

говим пријатељима и познаницима (професорима, политичарима, дипломатама, новинарима и издавачима). Близак краљу Александру Обреновићу, био је у прилици да својим саветима, непосредно или посредно, формира ставове српског владара, као и да о својим сазнањима обавештава француске пријатеље, дипломате, политичаре и новинаре.⁵⁴ Мале је током боравка у Београду, као и касније, писао о Балкану, Србији и Србима и текстове је публиковао у француским листовима и часописима, од којих се значајем издвајају чланци у *Le Figaro*, *La Revue Blue* и *Le Journal des Débats*.⁵⁵ Својом активношћу је допринео да се и други француски интелектуалци, као и пословни људи, заинтересују за

Србију, Србе и Београд.⁵⁶ Посебан значај текста дневничког карактера „Србо-Француза“ Албера Малеа јесте што обиљем различитих, живописних и повремено детаљних информација о Србији и Србима, крајем XIX века у француском друштву ствара свест о преображају Београда и његових становника.

54 AMAE, Correspondance politique Serbie, 1893, vol. 14, Patrimoine à Casimir Périer, 12 décembre 1893; Victor Tamburiny, "Un Français en Serbie", *Le Figaro*, 10 mai, 1893, 1; Bataković, *Les sources françaises*, 305–306.

55 Albert Malet, "L'histoire d'un coup d'État. Notes d'un témoin", *Le Figaro*, № 116, 26 avril, 1893, 1; Albert Malet, "La révolution en Serbie", *La Revue Blue*, 6 mai, 1893, 577–578; Albert Malet, "Lettre de Serbie", *Le Journal des Débats* (Numéro Soir), 7 décembre, 1893, 1.

56 Мале је писао чланке за *Le Figaro* и *La Revue de Paris*, а слао је писма својим професорима и пријатељима, као и обавештења о кризама банкару Навилу (Naville) из Отоманске банке у Паризу. Мале, *Дневник са српског двора*, 232.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ

Archives Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance politique Serbie, 1892.

Archives nationales de France, AJ/16/6074, Dossier Mallet; F/17/2987a, A. Mallet – Mission en Macédoine études ethnographiques (1902).

Архив Србије, Министарство иностраних дела – Посланство Париз.

Народна библиотека Србије, Хартије Гргура Јакшића.

ЛИТЕРАТУРА

Батаковић, Душан Т.

„Француски утицаји у Србији 1835-1914. Четири генерације Паризлија“. *Зборник Мајшнице српске за историју* 56 (1997): 73–95.

Bataković, Dušan T.

Les sources françaises de la Démocratie serbe (1804–1914). Paris: CNRS éditions, 2013.

Војводић, Михаило

Изазови српске сјољне њолишике. Београд: Историјски институт, 2007.

Ђурић-Замоло, Дивна

Хошели и кафане XIX века у Београду. Београд: МГБ, 1988.

Ђурић-Замоло, Дивна и Небојша Богуновић

Београд са сшарих фошографшја. Београд: Туристичка штампа, 1997.

Кадијевић, Александар

„Палата Министарства правде и Управе кварта Теразијског – остварење архитектата Светозара Ивачковића и Јована Суботића“. *ГБ LIII* (2006): 199–212.

Кадијевић, Александар

„О стилу београдске палате Управе фондова и његовим историографским тумачењима“. *ГБ LIV* (2007): 173–196.

Клеут, Иван

„Градитељски опус Константина Јовановића у Београду“. *ГГБ* LIII (2006): 213–249.

Максимовић, Бранко

„Урбанизам и архитектура Београда од 1830. до 1941. године“. У *Историја Београда*. Београд: САНУ, Балканолошки институт и Драганић, 1995, 235–247.

Malet, Albert

“L’histoire d’un coup d’État. Notes d’un témoin”. *Le Figaro*, № 116, 26 avril, 1893, 1.

Malet, Albert

“La révolution en Serbie”. *La Revue Blue*, 6 mai, 1893, 577–578.

Malet, Albert

“Lettre de Serbie”. *Le Journal des Débats*, (Numéro Soir), 7 décembre, 1893, 1.

Мале, Албер

Дневник са српској двора 1892–1894. Београд: Клио, 1999.

Недић, Светлана

„Урбанистичко уређење Београда од 1886. до 1914. године“. *ГГБ* XXIII (1976): 175–216.

Несторовић, Богдан

„Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до Првог светског рата (1815–1914)“. *ГГБ* I (1954): 167–181.

Павловић, Михаило

Од Есклавоније ка Јуџославији. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.

Петровић, Јелена А.

„Историјски, друштвени и економски развој Карађорђевог улице у Београду до 1914. године“. *ГГБ* LVII (2010): 135–150.

Прошић-Дворнић, Мирјана

Одевање у Београду у XIX веку и њојком XX века. Београд: Стубови културе, 2006.

Спасић, Крунослав

„Српска јавност о четворици познатих француских историчара“. У *Јуџословенско–француски односи*, ур. Терзић, Славенко. Београд: Историјски институт, 1990, 232–236.

Tamburiny, Victor

“Un Français en Serbie”. *Le Figaro*, 10 mai, 1893, 1.

Трговчевић, Љубинка

Планирана елија. Београд: Историјски институт, 2003.

Оригиналан научни рад

Предато: 30. 11. 2012.

Прихваћено: 17. 4. 2015.

**BELGRADE IN THE LATE NINETEENTH CENTURY AS SEEN
BY THE „SERBO-FRENCHMAN“ ALBERT MALET**

SUMMARY

The information on Serbs and Belgrade that was available to Albert Malet, a French historian and the tutor on diplomatic history of the Serbian King Aleksandar Obrenović between 1892 and 1894, due to numerous contacts and liaisons among French intellectuals, shaped his image of the Serbs and the Serbian capital. Having been close to King Aleksandar Obrenović and as a friend of Milovan Milovanović, Milenko Vesnić and Grgur Jakšić, Malet was able to influence the attitudes of the Serbian sovereign or politicians. At the same time, he was shaping the image of Serbia, the Serbs and Belgrade in French public opinion through articles published in *Le Figaro*, *La Revue Blue* and *Le Journal des Débats*, which he signed as the «Serbo-Frenchman», relying on the knowledge acquired during his stay in Serbia and subsequent contacts with Serbs. In his book *Journal de Serbie: 1892–1894*, Malet presented a vivid and detailed account of the development of the city on the banks of the Sava and Danube rivers, its characteristics and the everyday life of its inhabitants. It is noteworthy that in the late 19th century Belgrade was coming through an apparent transformation aimed at making it similar to the capital cities of developed European countries. «The town is all dug up due to paving works, establishing tramway transport and an electric supply network, construction of sidewalks», wrote Malet in 1892. Although during his first visit Malet captured an impression of disorderliness and untidiness, he still believed that Belgrade would be a “very beautiful and very big town» in future, with a «beautiful park» at Kalemegdan and Knez Mihailova Street. Malet highlighted the fusion of Western manners and clothing style and a strong respect for traditional patterns of behaviour and customs as an essential feature of Belgrade’s society of the time. The round dance (kolo) and waltz at celebrations, as well as folk dress and gowns «arrived from Paris» were symbols of tradition and the changes in Serbian society instigated by «returnees from Paris and Vienna». Malet did not view the observed lack of good order and discipline among the Serbs in Belgrade as being solely associated with the long-term presence of Ottoman culture in the Balkans but he also explained it by the fact that Serbia was «a true country of democracy, because every individual believes to be equal to his neighbour».